

Zápis z obhajoby disertační práce

Student: Martin Beneš
Studijní program: Filologie
Studijní obor: Český jazyk
Název práce: „Úvod do teorie jazykové správnosti“
Jazyk práce: čeština
Jazyk obhajoby: čeština
Školitel: doc. Robert Adam, Ph.D.
Oponenti: Neil Halford Andrew Bermel
prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.
Datum obhajoby: 23. 6. 2017
Místo obhajoby: FF UK, nám. J. Palacha 2, Praha 1, 116 38 KJP - týmová studovna
Předseda komise: prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

11:00 Předseda komise prof. PhDr. Petr Mareš, CSc., zahájil obhajobu, představil sebe a přítomné členy komise a přítomné oponenty. Přítomným pak představil studenta.

11:02 Školitel seznámil přítomné stručně se svým hodnocením studentova studia a jeho disertační práce, které uvedl ve svém písemném vyjádření.

11:05 Student seznámil přítomné s tezemi své disertační práce. Sdělil zejména:

Z dotazů jazykové poradně vyplývá, že v české jazykové kultuře jsou nezaplněné mezery. Na dotazy nejsou jazykově vzdělaní pracovníci oddělení jazykové kultury schopni odpovědět tak dobře, jak by mohli, resp. měli. Z tohoto důvodu je nutné hledání ukotvující teorie s empirickým programem, což je první část dlouhodobého úkolu v této oblasti.

Teorie navržená v disertační práci je založena na víceúrovňové ontologii (v návaznosti na koncepci Esy Itkonena). Při komunikaci se uživatelé jazyka řídí třemi úrovněmi jazykových pravidel: 1. introspekci (mluvčí ví, že existuje pravidlo), 2. empatii (mluvčí by měl vědět, že o něm ví i jeho komunikační partner), 3. intuici (komunikační partner by měl totéž vědět o mluvčím). Tato pravidla mluvčí jazyka užívají bez reflexe, přičemž si mohou nárokovat právo je očekávat od svých komunikačních partnerů, pravidla mají normativní charakter a vyvíjejí na uživatele jazyka tlak. Disertační práce se snaží uspořádat a přisoudit jednoznačný obsah triádě

úzus-norma-kodifikace. Norma je chápána jako soubor pravidel, existuje v myslích jednotlivých uživatelů v podobě tříúrovňové sdílené znalosti. Úzus je jazykové jednání v nějaké komunikační situaci. Kodifikace je věta o pravidle, jejichž soubor pak tvoří kodex. Z toho lze pak vyvozovat kritérium jazykové správnosti: je-li jazykové jednání v souladu se sdíleným pravidlem, je takové jednání správné a naopak. Nesprávné užití jazykového prostředku na sebe strhává pozornost (povšimnutí – noting).

Navržená teorie jednotlivé aktéry singularizuje. Nabízí přesnější představu o jazykové správnosti, uspořádává klíčové aktéry a fenomény do koherentního celku a adekvátně nahlíží na roli každého z nich. Norma je nemateriální, existuje potenciálně nezávisle na lingvistech, což má důsledky pro možnost a způsoby jejího zjišťování, roli korpusu a úzu. V nejasných případech nejsou jazykové prostředky ne/správné absolutně, záleží na komunikačních partnerech a časoprostoru, což má důsledky pro popis a roli úzu. Práce nabízí teoreticky fundované kritérium jazykové správnosti.

11:28 Předseda komise seznámil přítomné s hlavními body posudku oponenta Neila Bermela a se závěrem, že oponent doporučuje předloženou disertační práci k obhajobě. Oponent v posudku položil studentovi tyto otázky:

- 1) Mohl byste shrnout Váš osobní vklad do aplikace Itkonenova pojmu „socialistických“ přístupů k jazyku, o který se v práci opíráte? Nabízíte v této teorii metodologické či pojmové posuny?
- 2) Různí badatelé se již pokusili o upřesnění a vyjasnění spojitostí mezi daty, strukturou a interakcemi (u Vás „fyzické“, „psychologické“ a „intersubjektivní“ přístupy) tak, aby nebyly vnímány jako kontrující si pohledy. Které z těchto přístupů se Vám zdají nejvydařenější?
- 3) Jak se pravidla utvářejí? Pokud jich budou miliony, jak a kde se ukládají?
- 4) Popis jazykových změn do jisté míry předpokládá návrat do přístupů fyzických a psychologických, bez intersubjektivní perspektivy. Jak vnímáte tento rozpor?
- 5) Pokud budou uživatelé jazyka považovat daný případ za nejasný, budou ho spíše indikovat na prostřední bod škály. Podle kterého výzkumu je to pravda?
- 6) Mohl byste nám prosím přiblížit alespoň jeden případ, kdy ne všichni členové společnosti sdílejí stejná pravidla?
- 7) Která „vnitřní“ pravidla byste chtěl explicitně kodifikovat?
- 8) Formulace, že uživatelé (českého národního) jazyka rozlišují přinejmenším dvě situační typizace a s nimi spojený soubor prostředků, a to vyšší a nižší, implikuje, že Češi volí jednu ze

dvou typizací a pohybují se mezi nimi podle vývoje situace. Souhlasíte s touto interpretací? Jak to srovnáte např. s výsledky Chromého (2015), z jehož práce vyplývá, že distribuce stylově podmíněných tvarů a prvků není čistě situační?

10) Zpochybňujete užitečnost korpusu v určování jazykové správnosti. Čím je nahradíte, abychom mohli zjistit, co do souboru pravidel patří a co ne? Zjistil jste u pracovníků ČNK, zda došlo k takovému zasahování, že by opravovali běžné překlapy?

11:38 Předseda komise seznámil přítomné s hlavními body posudku oponenta prof. PhDr. Juraje Dolníka, DrSc., a se závěrem, že oponent doporučuje předloženou disertační práci k obhajobě. Oponent v posudku položil studentovi tyto otázky:

1) Výrazy správný/nesprávný se do jisté míry zdiskreditovaly, a hovoříme proto raději o vhodnosti, přiměřenosti. Není kladení správnosti do centra pozornosti (názvem práce) živením problému, kterému se chceme vyhnout nahrazováním jinými výrazy?

2) Zdá se mi, že koncepce jazykové správnosti nepřináší v jazykovém poradenství takový efekt, jakého bychom rádi dosáhli. Nebo je to jinak? Nedostáváme se po přečtení disertační práce k známému jednoduchému závěru, že o ne/správnosti rozhoduje jen a jen úzus, který klasická teorie spisovného jazyka a jazykové kultury nechtěla připustit?

11:44 Student reagoval na posudky oponentů a jejich položené otázky.

Student se vyjádřil k roli jazykového systému. Systém vytváří lingvisté, je to rekonstrukce, musí být někým stvořen, a tím je falzifikovatelný. Kultura je komplexní termín, je to koncept, který má různá vymezení a existuje k němu řada různých přístupů. Na kulturu jakožto univerzálii chybí individuální pohled. Náhrada pojmu ne/správnosti zatemňuje jádro problému, tj. diskrétní binárnost fenoménu ne/správnosti odvozovaného z ne/přítomnosti povšimnutí (především negativně evaluovaného). Student se dále vyjádřil k roli úzu. Úzus má status materiálu, z něž si uživatelé jazyka konstruují (nabývají) pravidla. Vliv na jejich konstrukci je silný, ale není determinativní. Vysoká frekvence nemusí mít na konstituci pravidel žádný vliv, vliv může mít naopak i jediný výskyt. Mluvčí si prostředek/pravidlo ukládají lépe, pokud ho slyší od autority. Pokud se v jazyce opakovaně vyskytuje určitý prostředek, má to vliv na jazykové poradenství. Samotná produkce projevená v úzu ale nemusí svědčit o normativnosti, je třeba dodat aktuální

okamžik. Jednou se třeba normativním prostředkem stane, ale v jazykovém poradenství je důležité poskytovat informaci aktuální.

Itkonenův přístup vysvětluje, jak se k sobě mají přístupy fyzický, psychologický a intersubjektívni. Ontologický „socialismus“ je integrativní. Jazyková kultura by měla ideálně poskytovat mluvčím informace o tom, jak je to s nejasnými případy. Neodděluje zmíněné přístupy, ale naopak integruje. Entity z těchto domén spolu interagují.

V disertační práci jde prostě o aplikaci Itkonenova přístupu na svébytnou předmětnou oblast teorie jazykové správnosti (usouvztažení s ostatními lingvistickými disciplínami). Teorie jazykové kultury nebyla z pozice víceúrovňové ontologie nikdy nahlédnuta. V této oblasti student provedl samostatné analytické práce, zásadní impulsy našel už v Itkonenově filozofii jazyka. Nebylo třeba ji pro sledované účely radikálně revidovat, měnit atp. Vlastním přínosem je pak singularizace všech aktérů a interakční dynamizace: tj. rozdíl mezi nejasným případem z hlediska „jazyka“ a nejasným případem z hlediska „uživatele“ (např. vid slovesa *soustředit se*). Dalšími badateli a styčnými oblastmi s interakcí jsou např. Luc Steels (*behaviour-based robotics*), Arie Verhagen, tzv. kognitivní sociolingvistika, jisté větve analytické filozofie (Brandom).

Vznik pravidla je skokový. Kognitivní očekávání se skokově změni na očekávání normativní. V jednom momentě jsme ochotni hypotézu o pravidle upravit/opustit, v další moment nikoli, neboť už má status normativního očekávání. Tento přechod je obtížně empiricky/experimentálně vykazatelný, nicméně je reálný. Student nevidí v návratu k fyzickým a psychologickým modelům rozpor. Individuálně-psychologické mysli jednotlivých členů společenství a jazykových prostředků, kterým jsou vystaveny, nás zajímají proto, abychom věděli, v jakém stadiu je šíření jazykové změny. Příklady nejasných případů jsou citovány v práci, dá se k nim dojít intuicí, ne na základě detailního empirického/experimentálního přístupu, přesto dobré příklady existují: významy slov *laureát*, *šmakuláda*, *zevrubný*, *přehršel*.

Zajistit a udržovat soubor pravidel je důležitou částí kodifikace, lze toho docílit i praxí, tj. implicitně. Jasná pravidla není třeba kodifikovat, komunikace probíhá efektivně i bez toho. Díky jazykovému poradenství se jazykovědcům dostane zprostředkovaného povšimnutí.

Práce představuje návrh toho, jak popsat, proč se v časoprostoru objevují ty a ty prostředky. Přípomínky k faktoru situace vycházejí dle studenta z úzkého významu tohoto výrazu. Jedná se spíše o situovanost, tedy všechny myslitelné faktory ovlivňující distribuci. To, že by vyšší a nižší

žánry situaci přisuzovali lingvisté a že by to nebylo uživatelům vlastní, je nepravděpodobné. Jedná se o kulturní univerzálie, které existují bez vynucování.

Normu lze zjišťovat z produkce (úzus může svědčit o pravidle) i z recepce (ne/přítomnost povšimnutí). V korpusu se nekryje rétorika a (rozumná) praxe. Student netvrdí, že je do korpusů značně zasahováno, ale že se v něm popírá intuice a existence chyb, ale nakonec se chyby na základě intuice identifikují.

12:25 Předseda komise zahájil diskusi.

V následné diskusi vystoupil: prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

Prof. PhDr. Petr Mareš, CSc., reagoval na podněty k pojmu kultura. Zmínil, že jazyková kultura je pojímána spíše jako péče, kultivace. Původ pojmu tedy není vázán na dnešní pojetí toho, co je kultura. Dále žádal o upřesnění o upřesnění pojetí různých druhů pravidel. Student zdůraznil, že důležité je to, že pravidla jsou podvědomá a implicitní. Že se jedná o pravidlo, si uvědomíme až ve chvíli jeho porušení. Mnoho pravidel je dosud nepopsáno, i nejlépe popsání jazyky jsou stále popsány jen částečně. Implicitní zde znamená, že nejsou nikde explicitně formulována.

12:30 Předseda komise ukončil samotnou obhajobu a komise zahájila neveřejné zasedání o klasifikaci obhajoby disertační práce.

Předseda komise seznámil studenta a přítomné s výsledkem obhajoby: Obhajoba disertační práce byla klasifikována: prospěl.

Zapisovatel: Bc. Martina Rybová